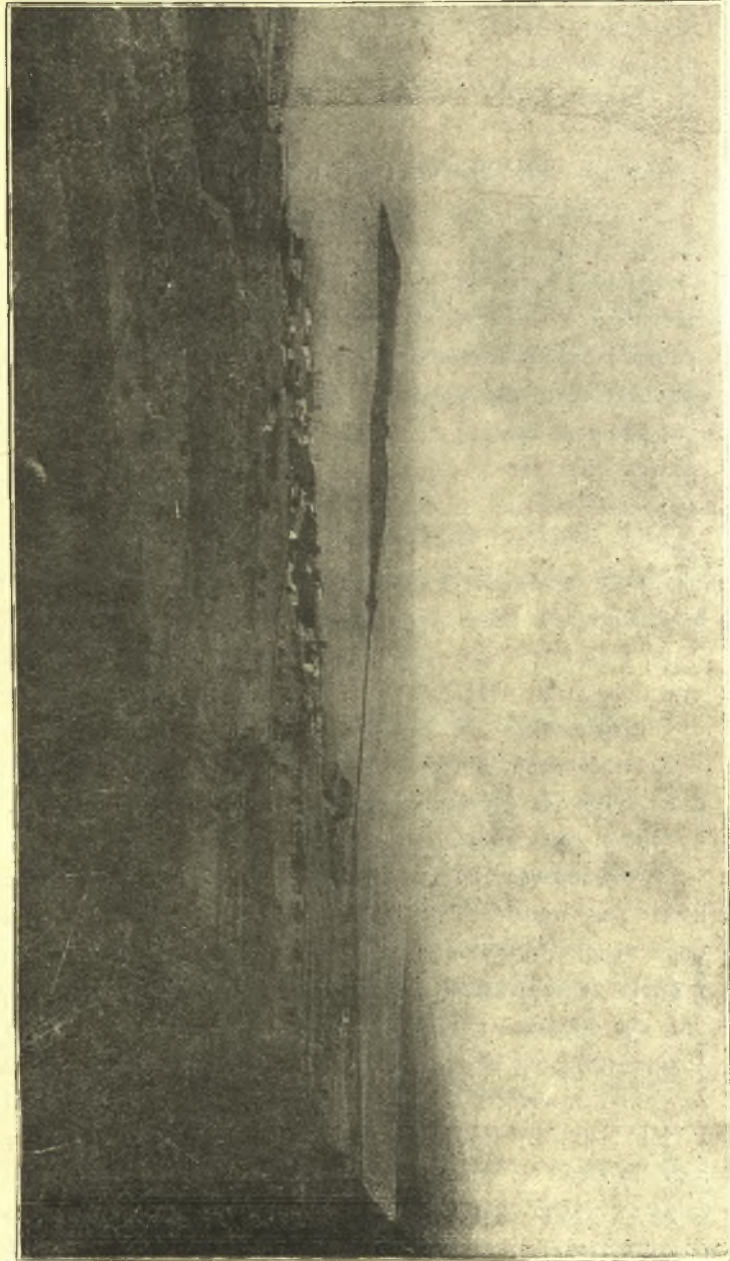

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΚΛΑΖΟΜΕΝΑΙΣ

Ἡ ἐν Ἰθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, ἔχουσα ὑπ' ὄψει αἰτησίην μου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξέθετον τοὺς λόγους τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἐν Κλαζομεναῖς καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐργασίας διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν, ὡς καὶ τὰς βασίμους ἐλπίδας, τὰς ὁποίας κατόπιν αὐτοψίας εἶχον σχηματίσει περὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τῆς ἐν τῷ χώρῳ μεταξὺ Βουρλῶν καὶ Σκάλας Βουρλῶν ὡς καὶ ἐπὶ τῆς νησίδος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐρεύνης, ἐνέκρινε προθύμως τὴν ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας ἀνάληψιν ἀνασκοφῆς δι' ἐμοῦ ἐν Κλαζομεναῖς. Ὁ ἐν Σμύρνῃ Ὑπατος Ἀρμοστής κ. Στεργιάδης, παρ' οὗ ἐζητήθη ἡ ἄδεια τῆς ἀνασκαφῆς, οὐχὶ μόνον ἐνέκρινε τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ καὶ ἀνέλαθεν αὐτὸς τὴν δαπάνην αὐτῆς θέσας ἐκ τοῦ Ταμείου τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως τὸ ἀπαιτούμενον χρηματικὸν ποσὸν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, οὕτω δὲ ἐγένετο δυνατὸν νὰ ἀρχίσω τὴν ἀνασκαφὴν ἀρχομένου τοῦ Αὐγούστου 1921.

Ὁδηγούμενος ὑπὸ πληροφοριῶν τῶν ἐντοπίων περὶ γενομένων κατὰ καιροὺς τυχαίων ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων εἰς διάφορα σημεῖα τῆς μεταξὺ Σκάλας Βουρλῶν καὶ Βουρλῶν χώρας, ἢ ὁποία κατελαμβάνετο ἄλλοτε κατὰ κοινὴν σήμερον ἐκδοχὴν ὑπὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως Κλαζομενῶν, ἐξέλεξα ὡς σημεῖον δοκιμαστικῆς σκαφῆς πρὸς εὑρεσιν τάφων τὴν παρὰ τὴν Σκάλαν καὶ ΝΔ. αὐτῆς 20' περίπου ἀπέχουσαν θέσιν ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙΑ, καὶ δὴ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μικροῦ λεκανοπεδίου, ἔχοντος τὸ στόμιον αὐτοῦ ἐστραμμένον πρὸς τὸν ΒΑ. καίμενον κόλπον τῆς Σμύρνης Ὅλος ὁ τόπος ἐκεῖνος εἶναι γαλιετριμένης δὲ ὀτρύνει ἀρκετὰ ἀρχαιοεῖρη ἐποχῆς

Εικ. 1. Ἄποψη τῆς Σκάλας Βουρλῶν μετὰ τῆς νηπίδος τοῦ ἀγ. Ἰωάννου.

καὶ διὰ τεμαχίων πηλίνων σαρκοφάγων, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἀπὸ ἐτῶν γνωσταί, ἀποτελοῦσι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἰδίᾳ τοῦ τμήματος τούτου τῆς Ἐρυθραίας ἀπὸ τῶν Βουρλῶν ἢ Βρουύλων διὰ τῶν ἀμπέλων καὶ τῶν κλιτύων τῶν λόφων μέχρι τῆς ἀκτῆς τοῦ Σμυρναϊκοῦ κόλπου.

Ἦδη κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς δοκιμῆς ἦτο εὐτυχῆς ἡ σκαπάνη νὰ εὑρεθῆ ἐν βάθει 0.50-0.80 πρὸ ἀθρόας παρουσίας πηλίνων σαρκοφάγων καὶ ἀφθόου διασπορᾶς ὀστράκων ἀγγείων.

Ἡ ἐργασία ἐξηκολούθησε μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου, διακοπεῖσα ἐν τῷ μεταξύ ἐπὶ βραχὺ ἔνεκα τῆς ἀρξαμένης συγχρόνως δευτέρας δοκιμαστικῆς σκαφῆς ἐπὶ τῆς νησίδος τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου.

Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἀπεκάλυψα μέγα μέρος τοῦ νεκροταφείου μετὰ τεσσαράκοντα περίπου σαρκοφάγων πηλίνων κεκοσμημένων, οὐχὶ νεωτέρων τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ θου π. Χ. αἰῶνος. Αἱ σαρκοφάγοι αὗται, τῶν ὁποίων αἱ πλείους ἔχουσι μῆκος δύο περίπου μέτρων, δὲν εἶναι κατὰ σειρὰν τινα ἢ τάξιν τεθειμέναι, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ἄνευ συστήματος, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ καὶ ἐπάλληλοι, ὥστε ἐνιαχοῦ τὰ στρώματα κατὰ τῶν διαδοχικῶν ταφῶν νὰ φθάνωσι τὰ ἕξ, δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ ἦσαν καὶ περισσότερα, ἐὰν δεχθῶμεν, ὅπως εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν νεωτέρων καλλιέργεια κατέστρεψεν ἐν τοῦλάχιστον στρώμα. Ἡ ἐπαλληλία αὕτη τῶν ταφῶν εἶναι μὲν πολύτιμος, διότι δεικνύει ἐναργῶς τὴν μακρὰν ὀψωδῆποτε διάρκειαν τοῦ νεκροταφείου, ἀλλ' εἶναι καὶ λυπηρά, διότι πολλαχοῦ αἱ νεώτεροι ταφαὶ κατέστρεψαν ἐν μέρει τὰς παλαιότερας, ἔνεκα δὲ τούτου ἐπροξενήθη φθορὰ καὶ διατάραξις τῶν πραγμάτων, ὥστε δὲν εἶναι εὐκολον σήμερον νὰ καθορίσωμεν ἐντὸς τῆς γενικῆς χρονολογικῆς περιόδου τοῦ νεκροταφείου καὶ ἄλλας χρονικὰς ὑποδιαίρεσεις. Ἄλλ' ἀσχετῶς πρὸς τοῦτο καὶ καθ' ἑαυτὰ τὰ εὐρήματα εἶναι ἄξια πάσης προσοχῆς. Αἱ σαρκοφάγοι πᾶσαι, ὅσαι σφῆξουσι τὰ στόμια αὐτῶν, ἔχουσιν αὐτὰ κεκοσμημένα. Ἡ διακόσμησις εἶναι ποι-

κίλη. Συχνή εἶναι ἢ ἀπλή κυματοειδῆς γραμμὴ ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν, διπλῆ δὲ ἐπὶ τῶν στενῶν. Ἐπειτα ἔχομεν τρίγωνα, μαιάνδρους, ζωοφόρους ἐναλλασσομένων ἀνθέων καὶ καλύκων λωτοῦ καὶ τέλος συμπλέγματα σφιγγῶν, λεόντων καὶ βοῶν. Κτερίσματα δὲν εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν ἀδιαταράκτων σαρκοφάγων, ἀλλ' εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια ἀγγείων ἐκτὸς τῶν σαρκοφάγων καὶ ἐντὸς τῶν πέριξ χωμάτων. Σκελετοὶ περιείχοντο ἀνά εἰς ἐν ἐκάστη. Μία δὲ μόνη εἶχε δύο. Ὡς καλύμματα ἐχρησίμευον πλάκες πύρινοι. Μία τῶν σαρκοφάγων εἶχε κάλυμμα ἐπίσης πῆλινον πάχους δύο περίπου ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου μονοκόμματος.

Εἰκ. 2. Τάφοι Κλαζομενῶν.

Ἄλλὰ καὶ τὰ σχήματα τῶν σαρκοφάγων ποικίλλουσιν ἄλλαι εἶναι ἀπλῶς παραλληλεπίπεδοι ἔχουσαι τὰ στόμια παραλληλόγραμμα, τὰ δὲ χεῖλη ὀλίγον πεπλατυσμένα καὶ τὰς γωνιάστρογγύλας ἢ γωνιώδεις, ἄλλαι ἔχουσι τὰ χεῖλη ἐσχηματισμένα εἰς πλατύτερα πλαίσια, ἄλλαι δὲ τέλος ἔχουσι τὰ στόμια τραπεζιόσχημα μετὰ ἐντεχνοτέρων τῶν πλαστῶν τῶν

στομίων. Καθ' ὅλου δὲ ἡ ὄλη ὄψις τοῦ νεκροταφείου μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἦτο ἐντελῶς ἀλλοία ἢ ὁποῖαν θὰ ἀνέμενέ τις ἔχων ὑπ' ὄψει τὰ γνωστὰ δείγματα τῶν Κλαζομενίων σαρκοφάγων, ὅσαι διὰ τοῦ ἐμπορίου ἐφθασαν κατὰ καιροὺς εἰς τὰ διάφορα ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα τοῦ κόσμου. Ἡ σύστασις τῆς νεκροπόλεως ἀντανανκᾶ τὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας τῶν ζώντων μετὰ τῆς ποικίλης αὐτῆς περιουσιακῆς διαβαθμίσεως. Διότι, ἐκτὸς τῆς μεταξὺ τῶν σαρκοφάγων παρατηρουμένης διαφορᾶς, εὐρέθησαν καὶ πολλοὶ ἀπλοὶ σκαπτοὶ ἢ λακκοειδεῖς τάφοι ἀναμειγμένοι μετὰ τῶν ἐν σαρκοφάγοις ταφῶν, πενιχρότεροι καὶ ἔχοντες ὡς μόνον γνώρισμα ἀμφορέα εἴτε ἐντελῶς ἀκόσμητον εἴτε κεκοσμημένον δι' ἀπλῶν ταινιοσχῆμων κοσμημάτων. Τινὲς τῶν ἀμφορέων τούτων εἶχον τὸν πυθμένα διάτρητον, ἀποτελοῦντες, οὕτω νέα τεκμήρια τῆς παναρχαίας συνηθείας, τὴν ὁποῖαν περιέγραψα ἐν τῇ πραγματεῖα μου: De profusionum receptaculis sepulcralibus (Βιβλιοθήκη τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας τόμ. 21 ἔτους 1921), ἄλλοι εὐρέθησαν ὄντες αὐτοὶ οὗτοι τάφοι καὶ περιέχοντες ὄστᾶ.

Ὡσαύτως ἔχομεν καὶ τρία παραδείγματα ταφῆς ἐντὸς μεγάλων πίθων κειμένων, τῶν ὁποῖων εἰς περιεῖχε τέσσαρα κρανία καὶ σιδηροῦν μαχαίριον (πρβ. εἰκ 2).

Τελευταίαν κατὰ σειρὰν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ κατὰ σημασίαν, μνημονεύω τὴν συγκομιδὴν τῶν ὀστράκων ἀγγείων, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ὄντως καὶ πλουσία καὶ διδακτικὴ.

Εἶδη ἀγγείων συνάγονται ἐκ τῶν εὐρημάτων: ἡ πρόχους (τριφυλλίστομος καὶ μή), ὁ σκύφος, ἡ κύλιξ, τῆρινάκιον, ὁ ἀρύβαλλος.

Εἰς ταῦτα δὲ πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰ παραδείγματα μεγαλητέρων ἀγγείων, ἅτινα ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω, τὸν ἀμφορέα, πλειόνων τύπων, καὶ τὴν ὕδριαν.

Ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν ἀγγείων, τῆς ὁποίας συστηματικώτερα ἐξέτασις καὶ δι' ἀπεικονίσεων διασάφησις δὲν εἶναι ἐνταῦθα δυνατὴ, ἀρκοῦμαι μόνον νὰ εἶπω ὅτι κατὰ τὴν προκαταρκτικὴν μελέτην τὴν ἀκολουθήσασαν τὴν ἀνασκαφὴν,

διέκρινα δὲκτὼ περίπου τρόπους, εἰς τε τὸ ποιὸν καὶ τὴν σύνθεσιν πλειόνων χρωμάτων ὡς καὶ εἰς τὸ εἶδος τῶν κοσμημάτων ἀποβλέπων. Τὴν κατάταξιν δὲν ἐννοῶ ὡς ἀντιπροσωπεύουσιν ἀναγκαίως καὶ ἐν πάσαις ταῖς τάξεσιν τὴν χρονικὴν διαδοχὴν. Μία ὁμοῦ τοῦλάχιστον τῶν τάξεων τούτων ἢ φέρουσα γεωμετρικὴν ἐκ βόμβων δικτυωτῶν διακόσμησιν καὶ διὰ τὴν σύστασιν τοῦ ἐν αὐτῇ χρησιμοποιουμένου χρώματος φαίνεται λείψανον παλαιότερας τοῦ βου αἰῶνος περιόδου. Ἄλλα καὶ αἱ ἄλλαι τάξεις δεικνύουσι διαφορὰν τοῦ ποιῶ τοῦ χρώματος καὶ τοῦ πηλοῦ. Καὶ τῆς πολυχρωμίας καὶ τῶν ἐπιθέτων χρωμάτων (λευκοῦ-κόχρου) ἔχομεν παραδείγματα ὡς καὶ τῆς πρὸς δῆλωσιν τῶν λεπτομερειῶν ἐγγαράξεως καὶ τῆς ἐφ' ὄλης τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου ἐπιστρώσεως λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὡς ἐδάφους καὶ διακοσμῆσεως. Ὡς πρὸς τὰ θέματα τῆς διακοσμῆσεως, ἣτις ἄρχεται ἀπὸ τῶν ἀπλῶν γραμμῶν, τεθλασμένων ἢ ἀκτινοειδῶν, καὶ καταλήγει εἰς τὴν παράστασιν ζώων καὶ ἀνθρώπων μέχρι μελανομόρφου κύλικος, τὰ εὐρήματα ἔρχονται εἰς ἐπικύρωσιν καὶ διαφώτισιν ἐν τισὶ δὲ καὶ συμπλήρωσιν τῶν ἐκ τῶν εὐρημάτων τῆς Σάμου, Ῥόδου, Ναυκράτιος, Δάφνης, Χίου καὶ ἄλλων, ὡς καὶ αὐτῶν τῶν Κλαζομενῶν ἤδη γνωστῶν πορισμάτων, ἐνισχύουσι δ' ἔτι μᾶλλον τὴν περὶ τῶν Κλαζομενῶν ὡς κέντρου κεραμικοῦ εὐρυτάτης ἐπιδράσεως γνώμην.

Μετὰ τῆς αὐτῆς εὐτυχίας τῆς σκαπάνης ἐξηκολούθησαν αἱ ἐργασίαι καὶ ἐπὶ τῆς πρὸ τῆς Σκάλας Βουρλῶν ΝΗΣΙΔΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, περισσότερον γνωστῆς εἰς τὸν πολὺν κόσμον ἐκ τοῦ ἐκεῖ εὕρισκομένου ἀπὸ τεσσαρακονταετίας περίπου λοιμοκαθαρηρίου, παρὰ διὰ τὴν ἄλλην αὐτῆς ἱστορικὴν σημασίαν.

Μέρος καλοῦ ἰσοδομικοῦ τοίχου διαφαινομένου ἐν τῷ βᾶθει Τουρκικοῦ προχώματος, ὕψους 2 περίπου μέτρων, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν ἀνασκάπτοντᾶ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐνδειξιν, ὄντως δὲ ἡ ἐργασία ἐξακολούθησασα ἐπὶ μακρὸν μετὰ τὴν πρώτην εὐθὺς ἀμέσως ἐκ τῶν εὐρημάτων προελθοῦσαν